

ARMOEDIGE STRAATJES EN BELUIKEN IN DE OVERPOORTBUURT

Luc Devriese

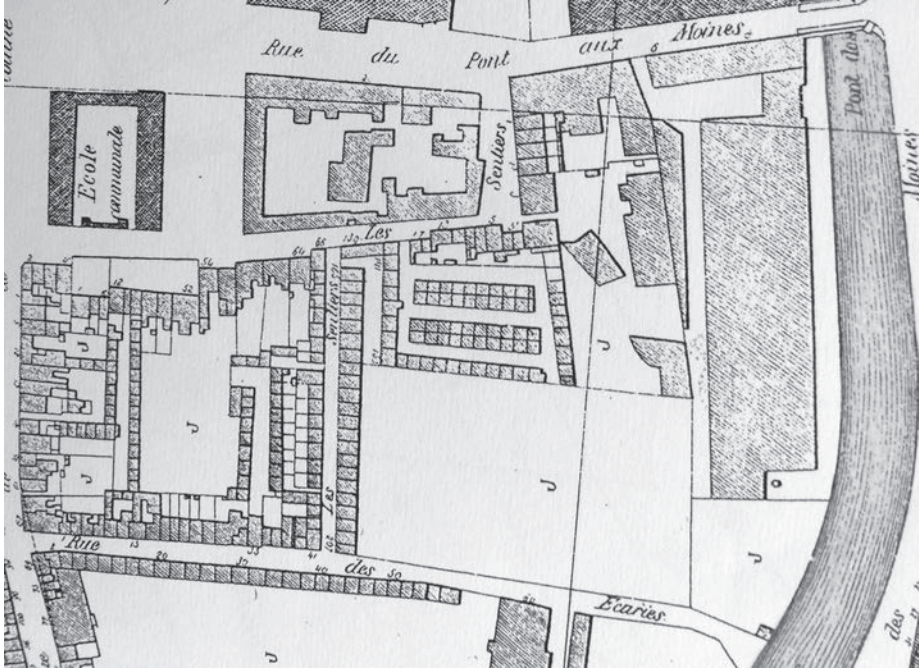
Inleiding

Na het lezen van de jeugdherinneringen van Alexander Evrard in nummer 2014 - 3 van G.T. haalde Frank Ödberg foto's voor de dag die hij in de jaren 1970 genomen had van de Benedictijnenstraat en de Voetweg in de Overpoortbuurt. En hij schrijft: 'De hele zone tussen de Overpoortstraat en de Schelde achter het Kramersplein met de oude stadsschool (nu Liberaal Archief) was tot in de jaren 1970 een sjofele volksbuurt met kleine straatjes. Spijtig dat de universiteit daar geen pittoreske studentenkoten van gemaakt heeft. Maar het zou wellicht erg duur uitgevallen zijn'. Dit en de commentaar van Chris Weymeis, journalist, geboren Gentenaar en opgegroeid aan het Stalhof, bij dezelfde jeugdimpresies van prof. Evrard omtrent het verwaarlozen van de geschiedenis van de kleine mens, motiveerden ons om op onderzoek te trekken naar die in de jongste decennia totaal veranderde buurt.

Straten en straatjes

Veel straten waren er niet en zijn er nog altijd niet tussen de Overpoortstraat, de Kantienberg, de Muinkschelde en de stadsring (Citadellaan) om en bij de geslechte stadsvesten. Op een detail van een plan dat de kadastrale percelen in 1878 weergeeft (afb. 1) krijg je een goed idee van de vroegere bebouwing en het stratenpatroon. Je kan die oude situatie vergelijken met een modern stratenplannetje op afb. 2.

Zo eenvoudig het stratenpatroon, zo ingewikkeld de naamgeving. Om te beginnen moeten we die Kantienberg even nader bekijken. Die werd vroeger Muinkbrugstraat, Muinkstraat en ook Voetweg genoemd. In 1942 werd het Kantienberg. De naam refereert naar de bloeiende (want vrijgesteld van stads-taksen) wijn- en bierhandel van de Sint-Pietersabdij. Die werd de 'kantine' genoemd en was (verondersteld) gevestigd in de abdijsbrouwerij (nu Geuzenhuis). De benaming Kantienberg is dus een relatief recente creatie en net als

Afb. 1. Tussen de Overpoortstraat (toen Heuvelstraat) en de Schelde in 1878 (detail plan Gevaert en Van Impe, kopie in Documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg). Het straatgedeelte dichtst bij de Schelde staat aangeduid als rue du Pont aux Moines; de huidige Voetweg en de Oude Voetweg (nu Benedictijnenstraat) als Les Sentiers.

Afb. 2. Huidige wegensituatie in de Overpoortbuurt op een detail van een wegenkaart uit de jaren 1960-70. De Hertogin Isabellakaai werd in 1981 gewoon Isabellakaai. Zoals gebruikelijk op wegenkaarten zijn straten en straatjes overdreven breed weergegeven omwille van de leesbaarheid.

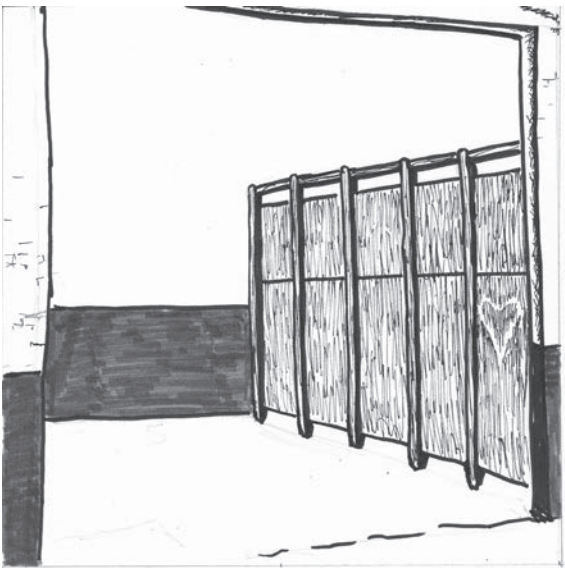
veel andere klinkende Gentse straatnamen is dat een vondst van dichter - advocaat - volkskundige en politicus Jos Vermeulen. Deze opmerkelijke figuur was bezieler van een kort voor W.O. II opgerichte straatnamencommissie die als opdracht had de vele verwarrende benamingen te vervangen. Zoals we zullen zien, liet die heel wat sporen achter in dit deel van Gent.

Die straat liep naar het Eekhout toe uit op een veedrenkplaats, in de volksmond Poel of Poelput genoemd werd. Die werd in 1840 gedempt. Enkele jaren later werd het grote Sint-Pietersplein, militair oefenterrein gerealiseerd in de Franse Tijd na afbraak van abdijconstructies en nivellering, aanzienlijk verkleind. Dat gebeurde onder andere door de bouw van volledig nieuwe huizenblokken die mede vorm gaven aan het huidige Sint-Pietersplein met gevelwand naar de plannen van architect Charles Leclerc-Restiaux rond 1850. Eén ervan splitste een kleinere open ruimte af: het Klein Sint-Pietersplein. Dat laatste werd in 1942 het Kramersplein, naam door Vermeulen en zijn commissie afgeleid van het winterverblijf dat nogal wat foorkramers aldaar plachten te houden.

Afb. 3. De Voetweg in 1966 (kopie van niet gesigneerde en niet gedateerde tekening in Documentatiecentrum DSMG, Sint-Amandsberg). Weergave van het gedeelte van de Voetweg (toen officieel al lang Benedictijnenstraat) bij de grote cité Kerfijzer met in de achtergrond de Stalhof. (met dank aan Chris Weymeis voor de identificatie).

De Voetweg sluit aan bij de Kantienberg ter hoogte van het huizenblok tussen het vroegere parkeerterrein aan de Schelde, nu Artevelde Hogeschool, en de vroegere stadsschool, nu Liberaal Archief. Daar zorgde een smalle steeg (afb. 3), eveneens Voetweg, soms Oude Voetweg genoemd, voor een verbinding met de straat Stalhof (rue des Ecuries) die in de Overpoortstraat (vroeger Heuvelstraat) uitkomt. Dat 'Oude' betekende overigens niet dat dit deel van de Voetweg ouder was. Het werd er enkel aan toegevoegd om een onderscheid te maken tussen de twee takken. Die zogenaamde Oude Voetweg, werd in de vorige eeuw aanzienlijk verbreed en heet sinds 1942 Benedictijnenstraat. Allicht vanwege die nogal ingewikkelde situatie hielden de officiële Frans-talige straatnamenlijsten het bij het meervoud: Les Sentiers (zie afb. 1). De Heuvelpoort was dus via dit uitermate bochtig tracé verbonden met de Muinkbrug. Misschien is die vorm nog een overblijfsel van een door de velden slingerende voetwegel. Vandaar die naam... misschien?

Afb. 4.

Toiletten gezien vanuit de Benedictijnenstraat (naar een niet voor reproductie bruikbare foto in 1973 genomen door Frank Ödberg). De 'installatie' was toen niet meer in gebruik.

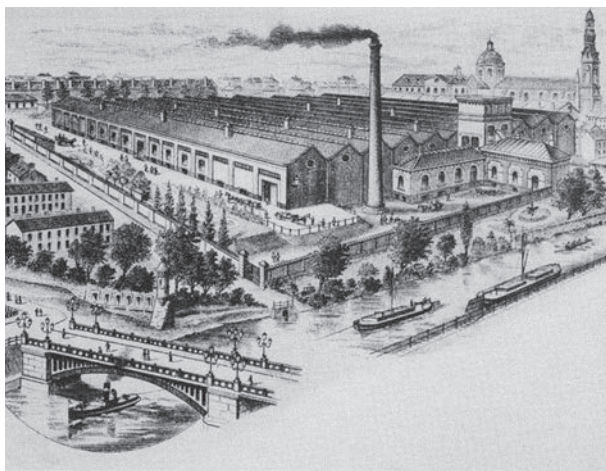
Ook de naam Stalhof stelt een probleem. Plaatsnamenspecialist Gysseling geeft in zijn 'Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen' enkel de vroege vermeldingen 1330 en 1331 en zwijgt over de mogelijkheid dat de naam zou afgeleid zijn van de stallen van de abdij. Het is weinig waarschijnlijk dat de paardenstallen aan de huidige straat Stalhof, een heel eind

buiten de kloosteromheining gelegen waren. Een plattegrond in 1810 opge-
maakt door P.J. Goetghebuer en enkele oudere notities in de archieven van
Sint-Pieters plaatsten Stalhof in de open zone bij de Poel (nu Kramersplein)
dicht bij de luxueuze stallen in de nog bestaande abdijvleugel haaks op de
Kantienberg naar de ingang van 'De Wereld van Kina' toe. Verhuisde de
naam? Die mogelijkheid mag zeker niet uitgesloten worden. Dat gebeurt wel
meer. Op 19de-eeuwse kaarten en stratenlijsten (o.a. Saurel, 1841) staat de
huidige straat Stalhof ook als Petemansstraatje aangeduid, naam waarover
verder niets gekend is.

De kaaistraat met het tolwachtorentje, de bekende 'Peperbus', aangelegd in
1901 werd Sint-Pieterskaai genoemd, maar ze werd in 1942 omgedoopt tot
Hertogin Isabellakaai (nu Isabellakaai) naar Isabella van Habsburg, de onge-
lukkige zus van Karel V die piepjong koningin van Denemarken werd en in
1526 stierf op het domein van de Sint-Pietersabdij in Zwijnaarde. De aanleg
van deze kaaistraat vormde samen met de nieuwe J.F. Willemsstraat (1898) in
het verlengde van de Benedictijnenstraat (toen nog Les Sentiers of rue des
Sentiers) de kern van de stadsontwikkeling aansluitend bij de ook nog niet zo
oude Citadellaan (1878).

En tot slot, en nog maar eens in 1942 werd, klap op de vuurpijl, de oude
Heuver- of Heuvelstraat zonder klaarblijkelijke noodzaak omgetoverd in
Overpoortstraat. Wat eigenlijk hetzelfde betekent: 'over' of 'euver' in de bete-
kenis van hoger, zo leert ons Gysseling, die als vroegste vermeldingen van de
poortnaam de jaren 1325 (ter Overporten) en 1326 (ter Hueverporten) aan-
geeft.

Afb. 5.
De katoenweverij De Porre - Cruyplants in de 19de
eeuw Gezicht van op Ter-
platen met links Stalhof. Uit
Deseyn, G. (1989), Bouwen
voor de industrie, MIAT,
Gent, p. 111.

Proletarische fabrieksbuurt

Dat beperkte stratenpatroon werd in de 19de eeuw aangevuld met een imposante reeks beluiken, in de volksmond: citeetjes, koeren en poortjes. Het was een uitgesproken proletarische, arme buurt. Het fragment van de op het kadaster gebaseerde kaart met huisoppervlakten en perceeltjes van Gevaert en Van Impe op afb. 1 geeft daar een goed idee van. De grootste concentratie aan cités, grenzend aan de Voetweg en de Benedictijnenstraat (zijde naar de Schelde toe), telde in 1878 zo maar eventjes 75 huisjes met bijna identiek grondplan. Deze Cité van Kerfijzer (een aannemer) werd gebouwd in het derde kwart van de 19de eeuw. De huisjes maten overwegend 3,5 op 3,5 m tot 4 op 5 m (gemeten op het kadasterplan, muren inbegrepen dus!). Binnen 'op de koeren' waren er 40 woninkjes 'rug aan rug' gebouwd in twee dubbele rijen. Dat waren citéhuisjes van het armste type. De toiletten waren navenant (afb. 4).

Verder waren er de fabrieken. Een 'vellenkot', de huidenfabriek Hesnault ter hoogte van de Peperbus, verwerkte konijnen-, hazen- en kattenvellen tot vilt en haarpreparaties. Op het kaartfragment uit 1878 in afb. 1 kan je nog twee andere fabrieken zien. De vitrioolfabriek Claes – De Cock naast de vroegere stadsschool (nu Liberaal Archief) op het Kramersplein werd in 1870 afgebroken, het terrein verkaveld en omgevormd tot de huizenblok tussen de Kantienberg en de Voetweg. Een textielfabriek aan de Scheldeoever hield het langer uit, op het laatst als onderdeel van UCO – Terplaten (afb. 5). Nadat ook deze stilviel en verlaten werd, ijverde een 'Werkgroep Conservatie Industrieel Archeologisch Patrimonium' (WKIAP) voor een gedeeltelijk behoud van de fabrieksgebouwen. Maar het mocht niet baten. Na de afbraak werd het een parking, vooral ten behoeve van de Decascoop filmzalen op de andere Scheldeoever, terwijl er voor en na grootse plannen gesmeed werden. Achtereenvolgens zou de universiteit er haar studentenverblijven uitbreiden, zou het geplande Stedelijk Administratief Centrum er komen, zelfs een Museum voor Hedendaagse Kunst, zou het een 'Financiëncentrum' van de staat worden, een concertzaal van de stad, maar uiteindelijk werd het onderdeel van een hogeschool. In 2009 werd het architecturaal ambitieuze complex, ontwerp van architectbureau Crepain - Binst door de Artevelde Hogeschool in gebruik genomen. Het uitzicht van de Voetweg en de Benedictijnenstraat veranderde totaal door de nog recente bouw van grootschalige studentenhuysvesting (afb. 6 tot 10).

Afb. 6. Benedictijnenstraat (zijde naar de Schelde toe) met de toegang tot de toiletten weergegeven in afb. 4, herkenbaar op een foto van Frank Ödberg eveneens uit 1973.

Afb. 7. Benedictijnenstraat gezien vanuit Stalhof, zijde naar de Overpoortstraat toe. Links café De Sleepboot (collectie R. Moreau in DSMG, jaartal niet gekend).

Afb. 8. Benedictijnenstraat met sporen van de weggebroken huisjes aan de zijde naar de Schelde toe (foto vermoedelijk genomen in de jaren 1980 (UGent)).

Afb. 9. Benedictijnenstraat in 2014, kant naar de Overpoortstraat toe. Vooraan nog enkele oudere huizen op de aan deze zijde bewaard gebleven oude rooilijn. Daarin is nog een spoor van een toe gemetseld 'poortje' herkenbaar.

Afb. 10. Benedictijnenstraat in 2014. Home Groningen (met ingang aan de Voetweg), wooncomplex voor studenten anno 2014 op de plek waar ooit 75 armtierige beluikhuisjes stonden.

Leven aan de Voetweg

Er stak wel leven in de buurt (afb. 11 en 12). Als getuige daarvan publiceren we hier naast een foto van een cafeetje, een aankondiging van een gebeurtefeest aan het Stalhof in 1908, met onder andere een stoet die verondersteld werd doorheen straatjes te trekken die voor de gelegenheid voorzien werden van nogal bizarre namen. Volksspelen zoals pap eten en zaklopen en zelfs ballonnetjes oplaten konden niet ontbreken. De geboren (1910) en getogen Voetwegbewoner Julien Derijke, alias Boele, herinnerde zich in 1980 nog de vele lapnamen in de buurt: Tsjille de Neuse, Jan de Muile, Den Bijter, De Duitse, Blonte Jeanne...

Afb. 11. Café Voetweg in 1972 wachtend op afbraak (foto Frank Ödberg).

Ook het liedje 'De Voetweg' opgetekend in de jaren vijftig in café De Zwijger en ons bezorgd door Roos Lobler via Sonja Gyselinck windt er geen doekjes rond:

De Voetweg

'k ben op de Voetweg geboren
mijn dierbaar plekje grond
daar dicht bij St Pieters toren
de straatjes liggen soms vol met stront
er loopt daar nen hoop met zatte wijven
en zatte mannen ondereen
maar toch gaan ze nooit niet uiteen
Oh Voetweg, ge brengt er mijn leven in gloed
en de pintjes die smaken hier goed
Oh Voetweg ge zijt er in 't ronde gekend
als de parel van onze stad Gent

Afb. 12.
Aankondiging buurtfeest in 1908
(UGent, bibliotheek, afd. Vliegende
Bladen).

Afb. 13. Soepbedeling in de fabriek Cruyplants, vermoedelijk tijdens W.O. I (Verzameling A. Verbeke).

Niet te verwonderen. Aan het begin van de vorige eeuw was de hier beschreven zone een van de meest uitgesproken Gentse beluikenbuurten. In de survey in 1904 gepubliceerd onder titel 'De beluiken binnen de stad Gent' worden de woontoestanden in de vele 'cités' en citeetjes cijfermatig per straat beschreven. In de hele vijfde wijk (Sint-Pieters) werden 959 beluikhuizen geteld, waarvan 104 enkel en alleen al aan de Voetweg en Oude Voetweg. Bij de 394 mensen die daar woonden mag een ons onbekend aantal bewoners van de huizen aan de straatzijden gerekend worden. Die waren er op enkele uitzonderingen na niet veel beter aan toe. Het was een dichtbevolkte armoebuurt met vooral in de oorlogsjaren nijpende situaties, die caritatieve initiatieven slechts gedeeltelijk konden verhelpen (afb. 13).

Zoeken naar citeetjes

We beperken onze zoektocht tot het enige bouwblok in deze zone waarin de oude kleinschalige perceelstoestand, op de Benedictijnenstraat na, nog vrij

goed bewaard bleef. Dat blok, omgrensd door de Overpoortstraat, de Voetweg, de Benediktijnenstraat en de Stalhof, is ook het oudste. Het is het enige in deze buurt die al aan het einde van de jaren 1700 aaneengesloten bebouwing kende. Enkel de zijde naar de Benediktijnenstraat was toen nog onbebouwd.

Afb. 14.

't Poortje van de Handborstel' gebouwd in 1840 uitgevend op de Voetweg (foto Roger Moreau, 1972, Schenking Moreau in het DSMG).

Afb. 15.

Zelfde beluik als op afb. 4 in 2014.

De muurankers verraden de oude constructie met plankenvloer op de verdieping.

We starten aan de Voetweg en gaan in uurwijzerzin het blokje rond. Een enkel steegbeluik, het 'Poortje van de Handborstel' (soms ook: de Grote Handborstel) uitgevend op de Voetweg, werd gelukkig mooi gerestaureerd en wordt goed onderhouden (afb. 14 en 15). Volgens 'Boele' zou de eigenaardige naam afleid zijn van de vorm die het beluik heeft, gezien vanuit de lucht. Waar of niet waar? Het is een van de oudste in deze buurt (1840, datering in *Bouwen door de eeuwen heen, Gent 4nb ZW*, p. 480; weergegeven op het plan van Gent

van Saurel uit 1841). Van deze unieke getuige van het verleden van de hele buurt nam Roger Moreau in 1972 foto's die ons nog een idee geven van hoe het er in de vorige eeuw uitzag (Schenking Gentse Beluiken, bewaard in het documentatiecentrum DSMG, Begijnhof, Sint-Amandsberg).

In ditzelfde bouwblok gaven een klein en het grotere beluik De Rode Plankierkens uit op de Oude Voetweg, alias Benedictijnenstraat (afb. 16). Van de resp. 3 en 22 woninkjes resten geen sporen meer. Wel zijn er dicht bij de hoek met Stalhof nog een dichtgemetseld poortje met ontlastingsboog herkenbaar.

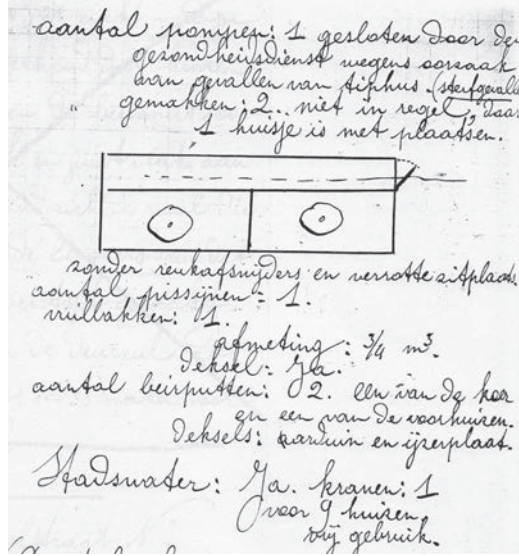
Afb. 16.
Binnen de Rode Plankierkens aan de Benedictijnenstraat (collectie R. Moreau in DSMG, jaartal niet gekend).

Afb. 17. Overpoortstraat anno 2014. De (afgesloten) ingangen van de beluiken O.L.Vrouwpoortje (rechts van de muurkapel) en van een tweede cité (links) zijn nog goed herkenbaar.

Stalhof telde tot in de jaren 1930 vier armzalige kleine citeetjes. De bebouwing was er oud, de huisjes klein, meestal zonder verdieping. We kijken even de rapporten in over de woontoestanden ter plekke in 1935. Opmerkelijk feit: geen enkele van de vier beluiken beschikte in de jaren 1930 van de vorige eeuw over een pomp of over stadswater. De ingangen (de poortjes) waren nauw (65, 70, 80 en 100 cm. breed) en in de voorhuizen ingebouwd. Dichtst bij de Benedictijnenstraat (Oude Voetweg) was er een citeetje met vijf huisjes en 19 bewoners. Dat werd in de jaren 1935 door een inspecteur van de huisvesting als volgt omschreven: 'De huizen in dit beluik zijn zeer oud en verval- len. De bewoners zijn volgens (zoals) de huizen (sic!). In de ingang is er een kelder welke dient als magazijn van eenen voddenraper. De stank verpest gang en beluik. De inwoners beklagen zich daarover'. Bij een tweede citeetje, even- eens met drie huisjes zonder verdieping, heette het: 'De huizen van dit zeer oud beluik zijn in slechten toestand: zijn bouwvallig en gevaarlijk voor de bewoners. Deze laatste zijn vuil en vies volgens hunne huizen'. In het derde en vierde waren de leeftoestanden nog erger. Het gemak van de derde in de rij was 'walgelijk, zonder reukafsnijder'. Er stonden weerom drie huisjes, zonder verdieping, wel met een grote mansarde. Ze vangen geen daglicht en moeten een gaslantaarn gebruiken. Dichtst bij de Overpoortstraat telde het vierde citeetje opnieuw slechts drie huisjes. De inspecteur noteert in 1935: 'In slech- ten en verwaarloosden staat, echte stallingen en volstrekt onbewoonbaar. Ik reik met de hand aan de zoldering. De dakken zijn bijna open. In nr. 15 ziet men van beneden door de zoldering en dak, den dag'. Er was één gemak en één pissijn. De citeetjes aan deze zijde van het Stalhof verdwenen kort nadien, wellicht mede onder invloed van dit rapport. In een beluikenlijst opgemaakt in 1939 staan ze niet meer vermeld.

Tot slot vermelden we dat ook anno 2015, aan de Overpoortstraat nog sporen van beluikjes te vinden zijn (afb. 17 - 18). De ingang van één ervan lag aan de Overpoortstraat in een huisgevel met een forse gevelkapel waaraan het beluik zijn naam ontleende: de Onze - Lieve - Vrouwcité. De neogotische kapel hangt er nog steeds goed verzorgd bij, in fel contrast met de rommelige 'op- smuk' in typische 'Overpoortcaféstijl' van de rest van de straat. Ze laat ons toe ook nu nog de plek te vinden waar het citeetje precies was. Het O. L. Vrouw- poortje was niet bepaald luxueus ingericht. In het rapport over de toestand van de beluiken in 1935 werd een schetsje opgenomen van het toilet: het 'huisje' dat voorzien was van een verrotte zitplaat met twee gaten zonder geurafsnij- ding (afb. 19). De zeven huisjes, alle met een verdieping boden onderdak aan 20 mensen. We citeren het rapport verder: 'De huizen zijn in goeden staat en wel onderhouden. De inwoners zijn zoals het moet, uitgezonderd deze van nr. 41.

Afb. 18.

Typische metalen vuilbakken in het gelid in het O.L.Vrouwpoortje in de Overpoortstraat in 1973 (collectie R. Moreau in DSMG).

Afb. 19.

Detail uit het rapport van de inspecteur van de huisvesting in 1935 over het O. L. Vrouwpoortje (Stadsarchief Gent, kopie in de documentatie beluiken R. Moreau in DSMG).

Daar is 't ongelooflijk vuil en de stank komt van onder de deur. Daarin wonen twee lieden welke gansche dagen de vuilnisbakken gaan uitzoeken. De buren doen een algemeen verzoek om het huis te doen ontsmetten'.

Anno 2014 is er links van het huis met de kapel en nog een huis ernaast een ander nu afgesloten beluikje herkenbaar. De bewoners van deze cité iets meer naar het Sint-Pietersplein toe, stelden het beter ... alhoewel: er was slechts één gemak (met gebroken geurafsnijder) en één pissijn, een pomp, maar geen stadswater. De zes huisjes, rug aan rug met die van het vorige beluik, allen met een verdieping, waren in goede toestand en goed onderhouden (afb. 20 en 21). De 16 bewoners waren 'voorbeeldig' (zo staat het er letterlijk). Maar ook hier een probleem: de riool voor huis nr. 29 'die zoveel ongemakken aan de bewoners van het huis levert: als ze verstopt geraakt bereikt het vuil water de deur-zul'.

Afb. 20. Ingang beluik huisnr. 19-29 naast café Vlaanderen in de Overpoortstraat (foto 1974, collectie R. Moreau in DSMG).

Afb. 21. L - vormig beluik huisnr. 19-29 in de Overpoortstraat. Huisjes om de hoek (foto 1974, collectie R. Moreau in DSMG).

Enkele referenties

Oudere referenties die Stalhof bij het huidige Kramersplein plaatsen: in Stadsarchief Gent, Nota's Straten nr. 301 (Stalhof): 'Een huus ... op het Stalhof jegens over de poelputte achter uytcommende op het Eechaut' (Acten en contracten Sint-Pieters, 1537, f. 232); aanplanting van drie rijen bomen: 'breet op 't groene pleyn vanden Stalhove ... commende met de noorteynde te cloosterwaert...'. Andere moeilijk te identificeren plaatsnamen rond Stalhof: 's Graghen Bergh en de Hoogpoort. Een reproductie van de plattegrond met 'ecuries' en 'Stalhof' door P.J. Goetghebuer in: Laleman, M.C. (1992), *De Sint-Pietersabdij te Gent*, Gent, Int. Club of Flanders, p. 96.

Over de grote straatnamenoperatie in 1942: Devriese, L. (2009). Geen verwarring mogelijk! Klinkende Gentse straatnamen gecreëerd in 1940-1943. In: *Gandavum*, jg. 14 nr. 1, p. 19-29. Ibidem, Joseph Vermeulen, p. 39-46.

Over de omvorming van de zone bij de stadsversterkingen in het laatste kwart van de 19de eeuw: Devriese, L., Gelaude, F., Lievois, D., Vercauteren, V. (2011). Isabellakaaï: de Peperbus. In: *Archeologisch onderzoek in Gent 2002 – 2011* (Stadsarcheologie, Reeks II nr. 5), p. 16-36. Foto's opgenomen in Beeldbank Gent Overpoortstraat (bereikbaar via Google) geven een uitstekend idee van de kleinschalige, lage oude bebouwing van de Overpoortstraat in de late 19de eeuw.

In *Bouwen door de eeuwen heen*. Deel Gent 4bB ZW, Gent, 1979, p. 43-45 een reconstructie-tekening van De Rode Plankierkens waarin een wand van een fabrieksgebouw geïntegreerd was; op p. 478-480: vier tekeningen van grondplannetjes van het hier bestudeerde bouwblok gebaseerd op kadasterplannen ca. 1830, 1850, 1860 en 1880 die een goed idee geven van het ontstaan van de beluiken, vrijwel allen in die periode. De kleine citeetjes aan de Stalhof zijn hierop niet weergegeven. Deze straat wordt niet beschreven.

De cijfers van aantallen huizen en bewoners zijn afkomstig uit: De Rycke, I., Van Renterghem, J., De Buck, P., (1904), *De beluiken binnen de Stad Gent*, Sint-Amandsberg, p. 54-59.

Speciale aandacht voor de beluiken op Sint-Pieters bij: Wohlmutter, P. (1984). *De sociale en geografische mobiliteit van de Gentse beluikenbewoners tot 1914*. UGent (RUG) thesis.

In *Archiefbeelden Gent. deel V. Beluiken, poortjes en cités*, (Tempus, Stroud, UK, 2003), p. 87 nam Roger Moreau foto's op van het O.L.Vrouwpoortje. In *Deel VI. Beluiken en cités verder verkend* (2005) zien we De Rode Plankierkens (p. 77-78) en 't Poortje van de Handborstel (p. 95-96). De in deel VI (p. 94 - 96) gepubliceerde foto's van Stalhof betreffen beluiken aan de hier niet besproken straatzijde. Verder ook de grote cité van Kerfijzer aan de Voetweg (deel VI, p. 97 - 98).

Een mooie foto van Hubert Eeckhout van de overdekte toegang tot het Poortje van de Handborstel prominent op de achterflap van zijn fotoboekje 'Gentse Beluiken' (Gent, 1981).

De industriële vestigingen staan kort beschreven in: Deseyn, G. *Gids voor Oud Gent*, 2de uitg., Standaard, 1991, p. 231-233. Voor de vitrioolfabriek verwijzen we naar het Lemma Franciscus Claes – De Cock in D'Hondt, B. (2014), *Van Andriesschool tot Zondernaamstraat*, Gent, Snoeck & Liberaal Archief, p. 265-266.

Talrijke krantenknipsels vooral handelend over de cascade van grootse plannen voor de zone Kantienberg - Voetweg - Benedictijnenstraat - Stalhof in DSMG Vliegende Bladen reeks Straten.

Over de Campus Kantienberg van de Artevelde Hogeschool een artikel in *Bouwen in Vlaanderen*, 2010 nr. 1.

Met dank aan Frank Ödberg, Chris Weymeis, Bart D'Hondt, Andrea Van Caeneghem, Lieve Okerman, Rosita Lobler en Sonja Gyselinck. Zonder hun hulp zou dit artikel nooit tot stand gekomen zijn.